Sydskandinavien under tidig vikingatid

Vad Ottar och Wulfstan och Beowulf kvädet avslöjar

Av Sven Rosborn

Malmö 2020
Reviderat 2024-08-13

Historikern Paulus Orosius skrev ca 417 sitt stora verk *”Historiarum adversus paganos libri VII”* (”Sju böcker av historia mot hedningarna”). Kung Alfred i England lät översätta detta manuskript till gammalengelska. Han regerade mellan åren 871 och 899. Den äldsta bevarade kopian av detta verk är handskriften *”Tollemache Orosius”*, också känd som *”Lauderdale Orosius”* eller *”Helmingham Hall 46”*.[1] Man har tidigare menat att denna text varit kopplad till kung Alfreds hov, men så är inte längre fallet. I stället ser man upphovsmannen till kopian i en anonym författare från troligtvis Winchester under tidigt 900-tal.[2] Till den ursprungliga engelska översättningen har varit kopplat en berättelse om nordiska förhållanden av två sjöfarare. Just denna del har emellertid gått förlorad i den äldsta handskriftskopian och därför blivit kopierad från en senare avskrift från tidigt 1000-tal, handskriften *”Cotton MS Tiberius B I”*.

Sjöfararna var Ottar och Wulfstan och deras berättelser är de äldsta bevarade ögonvittnesbeskrivningarna av dagens Norge, Danmark och södra Sverige. Ottar bodde långt norrut i Norge. Han berättade om sin hembygd men också om en seglats söderut utmed Norges kust. Från den stora handelsplatsen Skiringsal i sydliga Norge väster om Oslofjorden seglade han vidare till Hedeby. Detta var danskarnas stora stad i södra Jylland på gränsen till sachsarna. Wulfstan å sin sida berättade om en seglats han gjort från Hedeby utmed södra Östersjökusten till handelsplatsen Truso i östra Polen.

Ottars text börjar med: *”Ohthere sæde his hlaforde, Ælfrede cyninge, þæt he ealra Norðmonna norþmest bude.”* (”Ottar sade sin herre, Alfred konung, att han bodde längst mot norr av alla nordmän.”) Uppenbart har originaltexten skrivits innan kungens död år 899.

Så här berättar Ottar om sin resa mellan Norge och Hedeby:[3]

> *”Wið suðan þone Sciringesheal fylð swyðe mycel sæ up mon ðæt land, seo is bradre þonne ænig man ofer seon mæge, * is Gotland on oðre healfe ongean * siðde Sillende. Seo sæ lið mænig hund mila up in on þæt land. Ând of Sciringesheale he cwæð þæt he seglode on fif dagan to þæm porte þe mon hæt æt Haeþum, se stent betuh Winedum * Seaxum * Angle * hyrð in on Dene. Ða he þiðerweard seg-*

Kartan visar Ottars och Wulfstans sjöfärder i slutet av 800-talet och de platser som omnämns under dessa färder.

*lode fram Sciringesheale, þa wæs him on þæt bæcbord Dena mearc * on þæt steorbord wid sæ þry dagas; Ând þa twegen dagas ær he to Haeþum come, him wæs on þæt steorbord Gotland * Sillende * iglanda fela: * On þæm landum eardodon Engle, ær hi hider on land coman * him wæs ða twegen dagas on ðæt bæcbord þa igland þe in Denemearce hyrað."*

En svensk översättning av denna text blir:

"Söder om Skiringsal skär ett stort hav sig in i landet. Det är bredare än något man kan se över. Och på den andra sidan är först ´Gotland´ och sedan ´Sillende´. Detta hav går många hundra mil in i landet. Och han berättade att han från Skiringsal seglade på fem dagar till den handelsstad, som heter ´Haeþum´ (Hedeby). *Den ligger mellan ´Winedum´* (Venden) *och ´Seaxum´* (Sachsen) *och ´Angle´* (Anglen) *och hör till danerna. Då han seglade dit från Skiringsal, hade han på babord ´Denamearc´* (Danmark) *och på styrbord sida öppet hav i tre dagar. Och så, två dagar innan han kom till ´Haeþum´* (Hedeby), *hade han på styrbord ´Gotland´ och ´Sillende´ och många öar. I dessa områden bodde ´Engle´* (anglerna) *innan de kom hit till landet* (alltså till England). *Och han hade dessa två dagar på babord de öar som hör till ´Denemearce´* (Danmark)."

Färden från Norge har gått utmed den nuvarande svenska västkusten ner till södra Halland. Här har Ottar gått över till nuvarande Jylland. Detta namn omtalas inte utan norra delen av dagens Jylland kallas *"Gotland"* och den sydliga delen *"Sillende"*. Dessutom omtalas här i söder också *"Angle"*, ett område från vilka innevånarna kommit till England. Denna invasion av England av angler och sachsare skedde på 400-talet och har gett upphov till begreppet "anglosaxisk" kultur.

Man har menat att just denna förklaring: *"I dessa områden bodde anglerna innan de kom hit till landet"* har lagts till Ottars berättelse av en inhemsk engelsk person på grund av formuleringen *"kom hit till landet"*. [4] En märklig slutsats. Det finns inget här som säger att det inte är Ottar själv som berättat. Han befann sig ju när han berättade i England. Att han då sagt *"hit"* är fullständigt logiskt.

Det som i dag är Jylland verkar utifrån vad Ottar berättar vid slutet av 800-talet vid denna tid inte ha ingått i begreppet Danmark. Här låg landområdena *"Gotland"* och *"Sillende"* medan Ottar på babord, alltså på sin vänstra sida när han seglade söderut, hade *"de öar som hör till Denemearce."* Hur långt åt öster Danmark sträckt sig vid denna tid framgår av Wulfstans samtida berättelse där Skåne omtalas som det område vilket låg längst i öster i Danmark. Mer om detta längre ner.

Uppgiften att *"Gotland"* (Jylland) inte ingått i begreppet Danmark finner vi också i Beowulfkvädet, ett verk som man menar kan ha nedtecknats i England på 700-talet.[5] Tidsmässigt bör de i denna text återgivna händelserna dock ha ägt rum på 600-talet. Tack vare Beowulfs omtalade farbror Hygelak menar forskare att man kan koppla samman Beowulfkvädet med en känd årtalshändelse. Hygelak kan nämligen vara identisk med den *"geatiske"* eller *"gautiske"* kung som besegrades och dräptes år 515 under ett krigståg mot den frankiska kusten. Beowulf sägs själv ha varit med i slaget men överlevde genom att simma hem. Även om vikingarna kände till simkonsten har vi här ett typiskt inslag av vildaste fantasi. Släktrelationerna kring hjälten Beowulf är däremot förvånansvärt detaljerade och sträcker sig över flera generationer. Beowulf var son till hövdingen Eggtheow och hans mor var dotter till "gauternas" kung Hredel.

I Beowulfkvädet seglar sedan hjälten med sina *"gauter"* över till danerna för att befria dem från odjuret Grendel som härjar i danerkungen Hrothgars stora gilleshall. När Beowulf nu ska utföra sitt hjältedåd är det mot västdanerna han styr skeppet. När han sedan når fram till Hrothgar omtalas denne som östdanernas drott. Under Beowulfs strid mot Grendel står norddanerna utanför gilleshallen och hör oroligt ljudet av kampen in-

Hedeby var en av Skandinaviens största vikingastäder. Staden omgavs av en hög försvarsvall och innanför denna har det varit tätt med bebyggelse. Foto Wikimedia Common: Frank Vincentz.

omhus. I dikten omtalas också att Beowulfs far i unga år tvingats att fly från ”gauternas” land till syddanerna. Att *”gauter”* står för ett folkslag i Jylland som kan kopplas samman med Ottars *”Gotland”* är därför högst rimligt. Att Beowulf från *”Gotland”*, dvs. Jylland, seglar mot västdanerna och slutligen hamnar hos östdanerna stämmer också om danernas västgräns legat mellan Jylland och Fyn och deras östgräns finns i Skåne som Wulfstan omtalar. Pusselbitarna verkar falla på plats i relationerna mellan Beowulf, Ottars och Wulfstans uppgifter nedan.[6]

Efter Ottars berättelse från sent 800-tal följer nämligen så det Wulfstan hade att berätta under sitt samtida besök i England:

> *”Wulfstan sæde þæt he gefore of Hæðum, þæt he wære on Truso on syfan dagum * nihtum, þæt þæt scip wæs ealne weg yrnende under segle. Weonoðland him wæs on sterbord * on bæcbord him wæs Langaland * Læland * Falster * Sconeg, * þas land eall hyrað to Denemearcan. * þonne Burgenda land wæs us on bæcbord, * þa habbað him sylf cyning. * þonne æfter Burgenda lande wæron us þas land þa synd hatene ærest Blecingaeg * Meore * Eowland * Gotland on bæcbord, * bas land hyrað to Sweon.”*
>
> En svensk översättning av denna text blir:
>
> *”Wulfstan sa att han reste från ´Hæðum´* (Hedeby), *att han var i Truso på sju dagar och nätter, att skeppet hela vägen gick under segel. ´Weonoðland´* (Vendland) *var på hans styrbords sida och babord om honom var ´Langaland´* (Langeland)

och ´Læland´ (Lolland) *och ´Falster´* (Falster) *och ´Sconeg´* (Skåne), *dessa länder hör alla till ´Denemearcan´* (Danmark). *Så hade vi ´Burgenda land´* (Bornholm) *till babord och de har deras egen kung. Så efter ´Burgenda lande´* (Bornholm) *hade vi de länder som heter först ´Blecingaeg´* (Blekinge) *och ´Meore´* (Möre) *och ´Eowland´* (Öland) *och ´Gotland´* (ön Gotland) *till babord och dessa land hör till ´Sweon´* (svearna)."

När vi talar om viktiga landområden i vikingatidens Danmark har det rimligtvis varit sådana som haft en större befolkningstäthet. Hur skapa en kartbild av den dåtida befolkningsstrukturen? Var hitta ett rimligt stort och därmed tämligen säkert analysmaterial? Författaren gjorde redan år 1984 en omfattande beräkningsanalys över tätheten på medeltida kyrksocknar i Danmark och Sverige.[7] Ju tätare med sockenkyrkor desto större måste rimligtvis befolkning ha varit. Eftersom merparten av denna sockenstruktur säkert har sitt ursprung redan under slutet av vikingatiden bör vi här kunna få fram en intressant bild över de viktigare centralbygderna i det senvikingatida Danmark och Sverige. Adam av Bremen skriver ju på 1060-talet om antalet kyrkor i Skåne:

> *"Det är väl rustat med män, fruktbart och rikt på handelsvaror och det är nu fullt av kyrkor. Skåne är två gånger så stort som Själland – det har nämligen 300 kyrkor medan Själland sägs ha hälften så många, Fyn tredjedelen."* [8]

Denna artikel avslutas med en karta över den tidigmedeltida kyrkotätheten i Skåne. På kartan framträder mycket tydligt de helt dominerande, stora centralbygderna baserat på

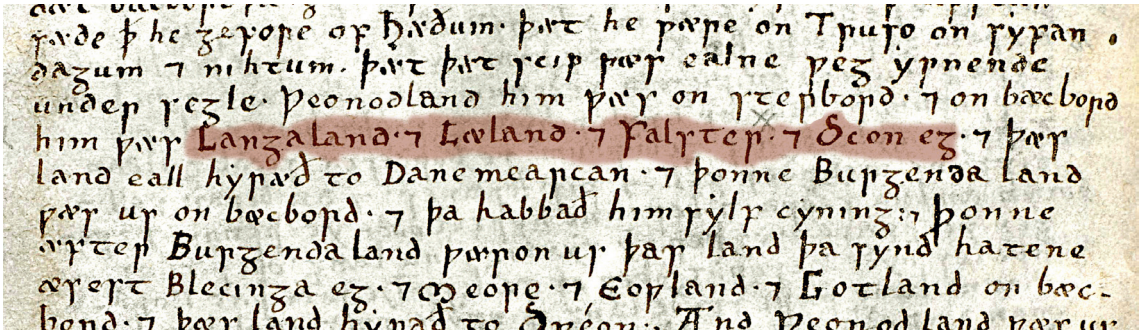

Den del av Ottars beskrivning där Langeland, Lolland, Falster och Skåne omtalas (röd markering).

denna kyrkotäthetsanalys. Dessa bygder finner vi utmed södra delen av Öresundskusten och vid Skånes sydkust. På kartan är också inlagda samtliga skånska runstenar vilka är resta under sent 900-tal. Koncentrationen av runstenar i förhållande till dessa säkert dominerande centralbygder är påtaglig. Områdena runt Lund och utmed sydkusten fram till Ystad måste ha varit viktiga områden för den dåtida kungamakten att kontrollera.

Är det kanske dessa rikare områden som i huvudsak åsyftas när Wulfstan talar om danernas Skåne i slutet av 800-talet. Blekinge, Möre (dvs. sydöstra delen av Småland utmed Kalmarsund), Öland och ön Gotland tillhörde ju enligt Wulfstan vid samma tid svearna. Kanske östra Skånes kustbygd då också ingått i deras maktområde. Kanske har Skåne inte varit ett så till sitt folkslag homogent landområde som man nog gärna velat förknippa det med. Genom den samtida skriften "Gesta Wulinensis ecclesiae pontificum" klargörs detta maktområde av svear åtminstone under sent 900-tal. Detta finns beskrivet i "Nerslag i Skånes vikingahistoria": https://www.academia.edu/122250394

Blickar vi tillbaka i artikelns text och jämför texterna av Ottar, Wulfstan och Beowulfkvädet är det faktiskt rimligt att vi bör finna östdanernas kung Hrothgar och hans stora gilleshall i Skåne, alltså i det område som enligt Wulfstans berättelse ligger längst åt öster i Danmark. Den största intensiteten på kyrkor i författarens analys finner vi utmed Skånes södra Öresundskust. Det är faktiskt också så att det i detta område från Lund i norr

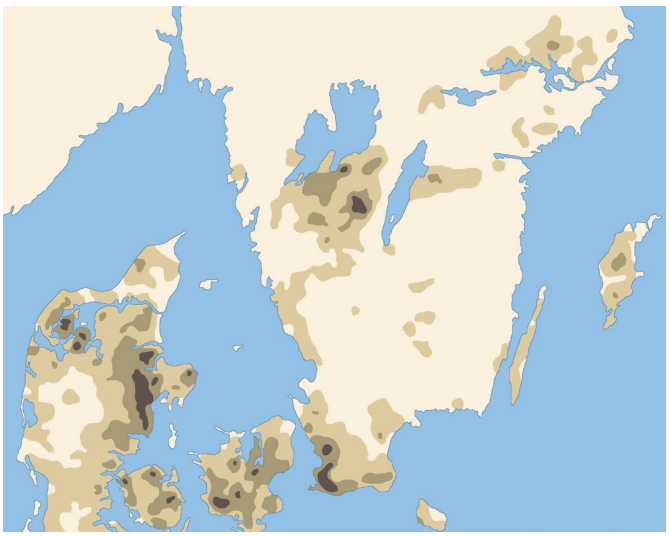

Den medeltida kyrkotätheten i Danmark och Sverige. Sven Rosborn 1984/1989.

till Trelleborg i söder finns de högsta analysvärdena jämfört med hela Skandinavien när det gäller kyrkotäthet. Ingen annanstans ligger alltså de medeltida kyrkorna så tätt som just här. Detta indikerar en tidigt tättbefolkad och rik kustbygd. En högst trolig placering av danerkungen Hrothgars säte och stora gilleshall skulle då kunna vara Uppåkra söder om Lund. Detta har ju varit ett av Skandinaviens i särklass största stadsliknande samhälle under mycket lång tid redan före vikingatiden.

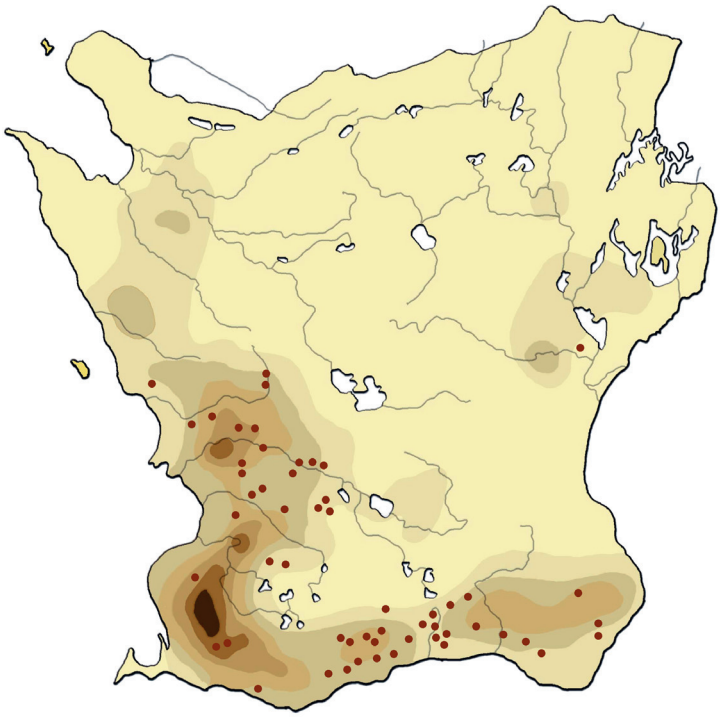

Den medeltida kyrkotätheten i Skåne samt Skånes runstenar från slutet av 900-talet. Analys: Sven Rosborn.

Noter

1. Se manuskriptet i British Library:
https://archive.org/details/cu31924013338987/page/n7/mode/2up
2. Godden: The Old English Orosius and its Sources. 2011. Sid 297.
3. Översättning med vissa korrigeringar av författaren är hämtad från R. Rask: Ottars og Ulstens korte Rejeseberetninger med dansk Oversættelse. Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter. Kjöbenhavn 1814.
4. Niels Lund. Ottar og Wulfstan. Af Den oldengelske Orosius. Ottar og Wulfstan, to rejsebeskrivelser fra vikingetiden. 1983.
5. Beowulf. Översatt i originalets versmått av Björn Collinder. 1954.
6. Sven Rosborn: Den skånska historien. Vikingarna. Malmö 2004.
7. Kartan publicerad i bl.a. Sven Rosborn: ”För tusen år sedan” i ”Vikingar”. Utställningskatalogen till vikingautställningen i Florens. Giunti förlag 1989 samt i Sven Rosborn: Den skånska historien. Vikingarna. Malmö 2004.
8. Adam av Bremen. Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar. Bok IV Kapitel 7. Stockholm 1984.